

**КАТЕГОРИЯТА *ОПРЕДЕЛЕНОСТ* В ОБУЧЕНИЕТО
ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД
(НА БЕСАРАБСКИ И ТАВРИЙСКИ БЪЛГАРИ
НА ТЕРИТОРИЯТА НА ДНЕСНА УКРАИНА)**

Елена Руневска
СУ „Св. Климент Охридски“

**THE CATEGORY OF DEFINITENESS
IN TEACHING BULGARIAN LANGUAGE AS FOREIGN LANGUAGE
(TO BESARABIAN AND TAVRIAN BULGARIANS
IN THE TERRITORY OF TODAY'S UKRAINE)**

Elena Runevska
Sofia University St. Kliment Ohridski

Abstract. In the present paper an attempt has been made to reduce to minimum the large amount of information available for the conceptual category of definiteness by structuring its functional-semantic peculiarities in the Bulgarian nominal system in a concise mode. The main objective is for the compiled matrix for describing the features in the referential use and in non-specific reference to be of practical use for the students – Besarabian and Tavrian Bulgarians. A brief overview has been made of the means of expression in the actualization in Bulgarian, Russian and Ukrainian languages with emphasis on the interference and the influence of the Russian and Ukrainian languages, present in the language competence of the students while learning Bulgarian which is a foreign language for them. A typology of the mistakes made by the students is introduced which clearly draws the difficulties when indicating the definiteness (seen as individual, quantitative or as aspectual – gender features) along with defining the indefiniteness (in expressing both gender and individual features). Eventually a proposition has been made for using an approach which is both semantic and pragmatic which would help the students reduce the amount of mistakes when using the article by rationalizing the function of the definite article as indicating the functional and the conceptual role of the name.

Keywords: category of definiteness, Bulgarian as foreign language, besarabian and tavrian bulgarians

Полилингвизъм на респондентите

Респонденти в изследването на категорията *определеност* са група студенти – етнически българи от Бесарабия и Таврия, които са с преобладаващо равнище между А2 и В1. При тях става въпрос за полилингвизъм, тъй като владеят диалектен български и езиците на страната, където са родени и израснали – украински и руски език.

В Украйна практически няма българи, които да използват само българския език. Езиковият модел е следният – руският и украинският език се използват в публичното пространство, а в сферата на неформалните контакти и вкъщи се говори на местния български диалект, наричан *диалект на буджаските българи* (Дойнов/Доупов 2005: 74–82). Този език съчетава особености на източните български диалекти, както и осо-

бености на украинския и руския език, в резултат на което е налице регионален български диалектен език. Русизмите в него могат да се класифицират като специфични диалектизми (Боримечков/Borimechkov 2008). Етническите българи в голяма степен не познават писмената форма на родния си език, но помежду си се разбират без затруднения.

Днес българският език в Украйна се изучава в различни форми – като основен предмет, въведен в учебните програми в някои от училищата в селищата с българско население, като избираем предмет или в неделно училище (Парзулова/Parzulova 2013: 192).

Семантичен обем на понятийната категория *определеност*

Категорията *определеност* е понятийна категория (една от категориите на семантиката на изказването). Нейната функция е или актуализация и детерминация на името, подчертаване на неговата единственост в дадена ситуация (определеност), или израз на отношение на името към клас подобни на него феномени (неопределеност). Средствата за изразяване на категорията са присъщи на всички езици, но тяхната типология е различна – различна е вътрешната структура и функционалната семантика на средствата за изразяване. В редица езици съществуват специални показатели за определеност – неопределеност – членни морфеми, в съответствие с което се различават езици с членни морфеми и без членни морфеми. Въпросът за йерархията на смисловите единици и средствата за тяхното изразяване е дискуссионен, както и въпросът дали определеността и неопределеността са членове на една и съща опозиция (ЛЭС/LJES 1990: 349).

Куцаров определя категорията като една от екзотичните прояви на съвременния български език, тъй като не е присъща на нито един от останалите славянски езици. Тя се основава на отношението на явленията, означени с имена, към конкретността. В българския език противопоставянето е привативно, противопоставят се две грамемии: книга – книгаТА (немаркиран и маркиран член на опозицията). Изразяването на маркираното значение е в рамките на синтетична словоформа (граматикализирано значение) и означава конкретност на явленията, означени с имена. Определителният член означава определеност и включва три съставки, изразени от един и същ формален показател: индивидуална, количествена и родова определеност (Куцаров/Kutsarov 1998: 469–474).

В съгласие с Куцаров Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008: 85) отбелязва, че не е лесно да се намери общият семантичен инвариант на артиклите поради многото им различни употреби. Отбелязва, че все още не е достатъчно проучен семантичният потенциал на категорията.

При прегледа на основни трудове (Гаравалова/Garavalova 2014; Граматика на СБКЕ/Gramatikana SBKE 1998; Зидарова/Zidarova 2017; Куцаров/Kutsarov 1998; Ницолова/Nitsolova 2008 и др.), посветени на определеността в българския език, се установя-

ва, че функционално-семантичното поле на категорията е много сложно, още повече че детерминацията се проектира не само върху значението на именната група, но и върху значението на цялото изречение. Освен това служи за текстова кохезия. При определянето на значенията на двата члена на привативната опозиция *неопределеност* – *определеност* се вземат предвид видът на съществителните имена, числото им, както и функцията им в изречението.

В настоящата работа се прави опит огромният обем от информация по въпроса да бъде сведен до функционален минимум, който да е от практическа полза на студентите – бесарабски и таврийски българи.

Матрица на признаците при референтна употреба и при неспецифична референция

При референтната употреба (т.е. тази употреба, която чрез езиковия знак означава обект или събитие от действителността) конкретността на явленията, означени с имена, може да бъде индивидуална, количествена или видово-родова. Матрицата на признаците, според които името е детерминирано, изглежда по следния начин: **индивидуални признаци**: *Аз съм приятелят ѝ* и *Аз съм ѝ приятел*. В първия пример членуваното съществително посочва, че се означава конкретен индивид от рода на приятелите със значение ‘мъж, с когото жена поддържа любовна връзка’. Във втория пример липсата на определителен член означава ‘човек, с когото се поддържат отношения на взаимна близост, обич и доверие’, но е изключена семата ‘любовни отношения’; **количествени признаци**: означава се цялостност на някакво множество, което може да бъде определено само с видовите признаци на неговите елементи, познати от контекста, ситуацията или от общите знания за света на говорещия и слушащия, напр.: *Котките са емоционални същества*; **видово-родови признаци**: индивидуалното значение на именните групи с член може да представя един елемент от даден род обекти. Генеричното значение насочва към самия род или вид: *Розата е етерично растение*. Видът *роза* е отнесен към рода *растение*.

Неспецифичната референция е тази, при която говорещият обръща внимание само на родовите признаци на референта, като се абстрахира от индивидуалните му признаци. При собствените имена по правило не е необходима детерминация, поради специфичното им лексикално значение, което ги индивидуализира. Нулевият член се употребява и при изброяване на множества, обикновено части от по-общо множество. Матрицата на признаците, според които името не е детерминирано, е следната: **родови признаци**: генеричното значение насочва към самия род, напр.: *Живакът е метал*; **индивидуални признаци**: собствените имена по правило не се членуват, защото определеността е изразена в лексикалното значение на собственото име, напр.: *София е красив град. Река Дунав се влива в Черно море. Нели е сладкодумна*; **количествено-родови признаци**: тук значението е количествено-родово: ‘голяма част от някакъв род обекти’,

напр.: *Войници, сержанти, офицери показаха голям професионализъм. Върху покриви, върху овошки грее слънце. Чужденци не могат да пребивават в страната без разрешение за престой.* (Не продължих да говоря за това значение пред студентите, тъй като в първата група веднага съчиниха изречението *Украинци са много мили и гостоприемни хора.*)

Матрицата на признаците при референтна и при нереферентна употреба на имената беше апробирана в поредица от практически занятия. Преобладаващите резултати са в диапазона „добри“ и „много добри“. С уточнението, че изразяването на категорията в българския се въвежда чрез минимизация в първоначалния обем информация, който се дава на студентите, с оглед да бъде постигната в максимална степен целта обучавашите се да осмислят матрицата на значенията, без да бъдат „натоварвани“ с допълнителна информация.

Изразяване на семантичната категория *определеност* в българския език – чрез морфологичен показател

Съвременният български книжовен език единствен измежду славянските езици притежава категорията *определеност*, изразена чрез морфологичен показател, развита в парадигма, обхващаща всички имена, пълните форми на притежателните местоимения и причастията. Изразяването на категорията в българския език е в зависимост от различни аспекти: морфологично-фонетичен, семантичен и синтактичен. В развоя на езика членът става задпоставена формообразуваща морфема, значеща съставна част на думата. Основното му значение е да изразява определеност, известност, познатост (Грамматика на СБКЕ/Gramatika на СБКЕ 1998: 141).

В българската лингвистична литература се приема, че членната морфема произлиза от задпоставените показателни местоимения – клитики. Според „Грамматика на старобългарския език“ (Грамматика/Gramatika 1993: 554) прикрепянето им към предходното име, с което образуват единна фонетична цялост, се улеснява от слабата позиция, в която се намират тези местоимения в конкретния случай, както и от анафоричната им употреба и липсата на словно ударение. К. Мирчев уточнява, че специфично за семантиката на разглежданите местоимения клитики е не указването на даден предмет или лице, а на формулираното по-рано понятие за тях. Поради това в края на старобългарския и през среднобългарския период от развоя на езика те постепенно напълно изгубват показателното си значение и стават изразители на определеността на предмета, към названието на който се отнасят, т.е. превръщат се във формални показатели за определеност (Мирчев/Mirchev 1978: 197).

Ето така например може да изглежда едно изречение в някакъв контекст, според който имената са индивидуализирани:

Мъжът задържа вратата, за да може жената с кучето да излезе от входа.

В руския език – чрез актуално членение на изречението, словоред, контекст, наративност, интонация и др.

Детерминиращата функция в съвременния руски език се изразява чрез лексикални, граматически и синтактични актуализатори (Углева/Uglyova 2006: 125–127).

Към лексикалните средства се отнасят показателните и неопределителните местоимения, наречия, притежателни местоимения, съчетания с частици, словосъчетания с числителни, дейкитичност, анафоричност, фразови единици с ядро определеност или неопределеност, фразеологични съчетания.

Съществителното име със значение определеност заема абсолютната препозиция в изречението, а името със значение неопределеност – абсолютната постпозиция, напр.: *Человек к вам пришел.* срв.: *К вам пришел человек.* Неопределеното име може да се намира в препозиция само ако е придружено от неопределително местоимение, напр.: *Какой-то человек пришел* (неопр.), *У одного старика было три сына.*

Чрез интонацията също може да се изразява определеност/неопределеност, например липсата на ударение върху съществителното означава, че името е определено: *Поезд **пришел**,* и обратното, ако съществителното е под логическо ударение, то то е неопределено *Пришел **поезд**.*

В рамките на текста определеността е свързана с анафоричността: *Там лежит книга. Принеси **эту книгу** сюда.* Също така е свързана с наративността (повествованието), където неопределените имена започват текста, те помагат за разгръщането на сюжета, като въвеждат нови персонажи. Определените имена осигуряват стабилността (стагнацията) на повествованието, осигуряват идентификацията на актантите, корелентността (обозначаващи една и съща извънезиковата реалност) на имената.

Обаче най-силното средство за изразяване на определеност е контекстът. Така например, ако изречението *Женщина купила книгу* се намира в абсолютното начало на текста, то и двете имена може да се схващат като неопределени. Но ако същият този израз се намира в средата на текста, и двете имена могат да бъдат определени.

В украинския език – чрез актуално членение на изречението, словоред, контекст, наративност и др.

Украинският език е изкуствено доближен до руския език в процеса на многогодишна русификация. И тук определеност/неопределеност се изразява по лексикален път и чрез контекста.

За да се означаи определеност, се използват показателни местоимения: *цей ця, це, ці, той, та, те, ті, цієї, цих, цьому, цій, цим, цю, цією, цього, або тієї, тих, тому, тій, тим, ту, тією.* За да се означаи неопределеност, се използват неопределителни местоимения: *какой-то, какая-то, какое-то, какие-то;* прилагателни имена *уверен, целый, неизвестный, незнакомый;* числителните *один, одна, одне, одні;* словоредът: пред сказуемото името е определено, след него е неопределено (Петрук/Petrjuk 1998).

Примери: *мав я одну пригону* – имах едно приключение; *ця жінка дуже гарна* – тази жена е много красива.

Типология на грешките

Известно е, че грешките, свързани с тази категория, се срещат в различни позиции – и където трябва да се членува, и където не трябва да се членува. Студентите допускат грешки от недостатъчно разбиране на категорията както в аспекта на референтността, така и в аспекта на неспецифичната референция (Ржанникова/Rzhannikova 2011: 491–498).

От направения анализ на корпуса студентски текстове ясно се очертават следните типове грешки: 1) при означаването на определеността – разбирана като индивидуални признаци, като количествени признаци или като видово-родови признаци – вероятно студентите схващат като достатъчен детерминант на името неговата първа позиция в изречението, т.е. неговата тематична позиция. Допуска се, че за липсата на членуване в някои случаи роля играе интонацията, с която студентите произнасят фразата наум, като следват мелодиката на руския език. В случаите, когато името е самостоятелно употребено в заглавие, влияят контекстът и наративността – ако името е в паратекстова позиция или ако се намира в абсолютното начало на текста, то се схваща като неопределено и следователно не се членува от студентите; 2) при означаването на неопределеността се срещат прояви на хиперкоректност и при изразяването на родови признаци, и при означаването на индивидуални признаци; 3) студентите са склонни да членуват името, когато то е в позиция след сказуемостта, може би защото тази позиция е „слаба“ в руския и украинския език, т.е. там имената са неопределени. Обучаващите се проявяват хиперкоректност, „застраховайки се“ с членуване на името.

В заключение може да бъде направено предположение, че допусканите грешки при членуването са от психолингвистичен характер, като усвоеното в училище за синтактичната позиция, интонацията и контекста като обуславящи дали едно име е определено, или не, влияе върху/интерферира езиковото поведение на студентите.

Семантично-прагматичен подход в обучението

Детерминацията има семантично-прагматичен характер, следователно при нея важно значение има, от една страна, отношението на говорещия към референта (обект, означен с името), а от друга, отношението на слушателя към референта, т.е. знанията и на двамата за извънезиковата действителност, която е обект на разговора (Ницолова 2008: 90–93).

Семантично-прагматичният подход, който е следван в поредица от семинарни занятия, включва работа с кратки писмени текстове или откъси от писмени текстове, в които липсва каквото и да е членуване на имената. Студентите трябва да съобразят кога

да определят името в конкретния контекст, в който то се намира, и кога да не го определят.

Упражненията започват с научни или научнопопулярни текстове от енциклопедичен тип, където се дава точна и еднозначна информация и в повечето случаи думите са употребени със своето пряко значение, напр.: *София е съвременна столица на България, разположена в западна част на страна, в подножие на планина Витоша.*

На следващия етап от усвояването на категорията на студентите се дават откъси от художествени текстове. Задачата им се усложнява поради спецификата на литературния текст, който изгражда фикционален свят, притежава засилена образност, голяма част от думите се употребяват в преносно значение, използват се различни художествени похвати и т.н. Например откъс, в който се представя един изцяло въобразяем свят: *В широка и светла чакалня на прочут институт за разхубавяване „Козметикум Амулет – салон за дамска хирургия“, седяха пет дами – елегантно облечени..., ала все пак толкова грозни, че човек би изпаднал в истинско затруднение, ако се нагърбеше с неблагоприятна задача да определи коя от тях заслужава да носи с най-голямо достойнство титла „царица на грозота“.*

Семантично-прагматичният подход, с помощта на който обучаващите се редуцират грешките при членуването, като осмислят функцията на определителния член като посочващ функционално-концептуалната роля на името, показва повече от добри резултати в хода на обучението по български език като чужд.

Цитирана литература

- Боримечков 2008:** Боримечков, Д. *Границите на духа (Разговори за Бесарабия)*. За езика на бесарабските българи (разговор с Николай Тодоров). Варна: LiterNet. [3.10.2018]. https://litenet.bg/publish20/d_borimechkov/granice/n_todorov.htm (Borimechkov, D. *Granitsite na duha (Razgovori za Besarabia)*. Za ezika na besarabskite balgari (razgovor s Nikolay Todorov). Varna: LiterNet. [3.10.2018]. https://litenet.bg/publish20/d_borimechkov/granice/n_todorov.htm)
- Гаравалова 2014:** Гаравалова, И. *Членуването на съществителните имена в българските говори*. София: БАН. [5.10.2018]. http://www.abcdar.com/magazine/IV/Garavalova_1314-9067_IV.pdf (Garavalova, I. *Chlenuvaneto na sashtestvitelnite imena v balgarskite govori*. Sofia: BAN. [5.10.2018]. http://www.abcdar.com/magazine/IV/Garavalova_1314-9067_IV.pdf)
- Граматика на СБКЕ 1998:** *Граматика на СБКЕ*. Т. 2. Морфология. София: Абагар. (*Gramatika na SBKE*. Т. 2. Morfologia. Sofia: Abagar.)
- Граматика 1993:** *Граматика на старобългарския език. Фонетика, морфология, синтаксис*. София: БАН. (*Gramatika na starobalgarskia ezik. Fonetika, morfologia, sintaksis*. Sofia: BAN.)
- Дойнов 2005:** Дойнов, Стефан. *Българите в Украйна и Молдова през Възраждането (1751 – 1878)*. София: Проф. Марин Дринов. (Doynov, St. *Balgarite v Ukrayna i Moldova prez Vazrazhdaneto (1751 – 1878)*. Sofia: Prof. Marin Drinov.)
- Иванова, Шанова, Димитрова 2011:** Иванова, Е. З. Шанова, Д. Димитрова. *Българский язык. Курс для начинающих*. Санкт Петербург: Каро. (Ivanova, E. Z. Shanova, D. Dimitrova. *Bolgarskij jazyk. Kurs dlja nachinajushhih*. Sankt Peterburg: Karo.)
- Зидарова 2017:** Зидарова, В. *Семантика и прагматика на детерминацията в българския език*. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“. Пловдив. [7.10.2018] <http://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/1393/245584088133764>

- 8275.pdf (Zidarova, V. *Semantika i pragmatika na determinatsiyata v balgarskia ezik*. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na nauchnata stepen „doktor na filologicheskite nauki“. Plovdiv. [10.10.2018] <http://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/1393/2455840881337648275.pdf>)
- Куцаров 1998:** Куцаров, И. и др. *Съвременен български език*. София: П. Берон. (Kutsarov, I. i dr. *Savremenen balgarski ezik*. Sofia: P. Beron.)
- ЛЭС 1990:** *Лингвистическия енциклопедически словарь*. Москва: Советская энциклопедия. (*Lingvisticheskiy jenciklopedicheskiy slovar'*. Moskva: Sovetskaja jenciklopedija.)
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство. (Mirchev, K. *Istoricheska gramatika na balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.)
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.)
- Парзулова 2013:** Парзулова, М. За функционирането на българския език в Бесарабска Украйна. – В: *Управление и образование*, Т. 9. (4) [3.10.2018] http://www.conference-burgas.com/maevolumes/vol9/BOOK%204/b4_25.pdf (Parzulova, M. Za funktsioniraneto na balgarskia ezik v Besarabska Ukrayna. – V: *Upravlenie i obrazovanie*, T.9. (4) [3.10.2018] http://www.conference-burgas.com/maevolumes/vol9/BOOK%204/b4_25.pdf)
- Петрук 1998:** Петрук, В. Чи є артиклі в українській мові? – *Літературна Україна*, № 17, 23 квітня 1998 р. Дукля, № 4. – Пряшів. Словаччина. Нова філологія, № 1(16), 2003 р. – Запоріжжя, ЗДУ. [4.10.2018] http://mail.harmony.com.ua/text_ua.php?id=1129 (Petruk, V. Chi є artikli v ukraïnskij movi? – *Literaturna Ukraïna*, № 17, 23 kvitnja 1998 r. Duklja, № 4. – Prjashiv. Slovachchina. Nova filologija, № 1(16), 2003 r. – Zaporizhzhja, ZDU. [4.10.2018] http://mail.harmony.com.ua/text_ua.php?id=1129)
- Ржанникова 2011:** Ржанникова, О. О некоторых лингводидактических проблемах, связанных с категорией определенности в болгарском языке. – В: *Проф. д-р Върбан Ватов 70 години. Юбилеен сборник*. В. Търново: УИ „Св. Кирил и Методий“, 491–498. (Rzhannikova, O. O nekotoryh lingvodidakticheskix problemah, svjazannyh s kategoriej opredelennosti v bolgarskom jazyke. V: *Prof. d-r Varban Vatov 70 godini. Jubileen sbornik*. V. Tarnovo: UI Sv. Kiril i Metodij, 491–498.)
- Углева 2006:** Углева, И. О способах выражения категории определенности/неопределенности в современном русском языке. – В: *Вестник Югорского государственного университета*. Выпуск 5, 125–127. [2.11.2018] <https://cyberleninka.ru/article/v/o-sposobah-vyrazheniya-kategorii-opredelennosti-ne-opredelennosti-v-sovremennom-russkom-yazyke> (Ugleva, I. O sposobah vyrazhenija kategorii opredelennosti/neopredelennosti v sovremennom russkom jazyke. – V: *Vestnik Jugorskogo gosudarstvennogo universiteta*. Vypusk 5. 125–127. [2.11.2018] <https://cyberleninka.ru/article/v/o-sposobah-vyra-zheniya-kategorii-opredelennosti-neopredelennosti-v-sovremennom-russkom-yazyke>)

Елена Руневска
София 1504
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по български език като чужд
E-mail: elena.runevska@slav.uni-sofia.bg

Elena Runevska
Sofia 1504
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia University St. Kliment Ohridski
Department of Bulgarian as foreign language
E-mail: elena.runevska@slav.uni-sofia.bg